

LITERATŪRA KAIP IDEOLOGIJA

LAIMANTAS JONUŠYS KALBINA RAŠYTOJĄ HERKŲ KUNČIŲ

Noriu paklausti, kaip įvaizduoji tą faktą ir tą reiškinį, kad tavo kūryba daug kam gali atrodyti šokiruojanti, nepriimtina. Tu pats esi sakęs, kad tavo tikslas tikrai nėra šokiruoti publiką. Nes galų gale kuo jau galima šokiruoti šiais laikais. Bet neišvengiamai, objektyviai žiūrint, tavo kūrybą galima apibūdinti galbūt kaip cinišką, galbūt kaip apverčiančią tam tikras moralės normas. Ten, be abejo, yra ir nešvankybių. Ir dalis skaitytojų, tarkim, jautrios moterys, gali būti tiesiog tuo pasipiktinę ir tai gali atrodyti visai nepriimtina. Kaip tu pats įsivaizduoji save šitame literatūrom kontekste?

Aš dar galvoju ir apie istorinį, politinį bei etnografinį kontekstą. Ir šiuo atveju taip pat keliu sau klausimą, kodėl taip atsitinka. Galbūt koketuodamas tiek su savimi, tiek su eventualiais skaitytojais, neretai įtikinėjau, kad nerašau literatūros, o bandau skleisti ideologiją. Ir tada man atrodo, kad, rašydamas savo istoriją-ideologiją, turi didesnę laisvę interpretuoti vienokius ar kitokius istorinius ar kultūrinius faktus, kaip jie tau tą akimirką atsiskleidžia, kaip jie tau susidėsto į kokią nors nelauktą etinę-estetinę sistemą. Manau, kad tai nėra grožinė literatūra. Tai, ką bandau vienu kitu romanu pasakyti, panašiau į manifestą ar propagandinį šūkį, tarkim: demokratijų – išgyventinas blogis arba be séklidžių gyventi patogiau. Iš to išplaukta, kad smalsesniems tai gali pasirodyti patrauklu, o jautresnius dalykiškas kvietimas sterilizuotis namų sąlygomis gali ne tik šokiruoti, bet ir traumuoti. Tada užduodu sau tokį klausimą: kas yra XXI amžiuje tariama literatūrinė kūryba? Ar ji orientuota į pramogą? Ar tai yra rašančio žmogaus būdas retransliuoti savo susikurtas pseudo vertybes? Teigiamai atsakydamas į antrąjį klausimą matau tikrai tokią literatūros išeitį, turėdamas save galvoje, žinoma. Sutinku, literatūra gali būti labai įvairi. Galbūt lemtingai klystu, bet literatūrą sieju daugiau su ideologija, nors pats net negalėčiau tiksliai suformuluoti, kokia ji yra. O ir kam to reikia – ji visada kinta.

Bet kai sakai, kad ji yra manifestinė, galbūt iš dalies galima įsivaizduoti, kad tai yra, pavyzdžiui, eseistika – tokiose knygoose kaip Mano kova Bambino. Kita vertus, tavo kūryba, didelė jos dalis, man atrodo kaip tik būtent tikroji, grožinė literatūra. Tuo požiūriu, kad ji nėra susijusi su kokia nors asmenine patirtimi arba kokia nors išpažintimi. Ko labai nemažai matome šiandieninėje lietuvių literatūroje ir labai geroje literatūroje. Pavyzdžiui, tu tikrai nedirbai budeliu XVIII amžiaus Prancūzijoje, kaip yra romane Pelenai asilo kanopoje, taip pat netarnavai kavalerijos pulke prieškarinėje Lenkijoje, kaip yra romane Ekskursija Casa Matą. Koks yra impulsas kurti būtent tokius pasaulius, kurie yra tarsi šalia tavęs. Tu tiesiog pasiremdamas kokia nors istorine medžiaga kuri visiškai fantastišką pasaulį.

Mano asmeninė patirtis, žinoma, su mano knygomis neturi nieko bendra. Be to, tokia patirtis, kaip medžiaga, ne visada yra įdomi. Kas empiriškai išgyventa, pasilieku sau – geresniems laikams. Šiuo metu man yra įdomiau perskristi, transplantuotis į tokias epochas ar į tokius personažus, kuriais aš niekada – galbūt dėl to, kad neturiu drąsos – negalėsiu tapti šiame gyvenime. Ne paslaptis, kad tokiu būdu realizuojamos tam tikros fobijos, aistros, kompleksai ir t. t. Tačiau mano darbui-laisvalaikiui tai įdomiausia medžiaga. Tada, nesaistomas pilietinės atsakomybės naštos, galiu manipuliuoti istoriniais faktais, ideologiniais stereotipais, juos apversti, gniuždyti ar išpuoselėti iki perversinių formų. Pagaliau mano valioje yra užčiaupti knygoje réksmingiausius personažus, atimti iš jų progą verkšlenti ir man prikaišioti, tarkim, kad jakobinų diktatūros giljotina buvo nepataisomas blogis, ypač nukirsdinti prancūzų aristokratai čia pasirodė klusnūs; visada malonu, kai į tave įsiklauso. Tad galimybė nevaržomai interpretuoti, būti nekorektiškam, išduoti ar apšmeižti suteikia man ne tik

malonumą, bet ir satisfkaciją. Ir čia nėra jokių tabu, viskas priklauso tik nuo manęs, mano geros valios, mano fizinės, psichinės sveikatos ir laiko, kurį galiu skirti vienam ar kitam tekstui parašyti.

Iš tikrųjų, kai sakai, kad tau, kaip rašytojui, literatūra tarsi teikia galimybę fantazijoje išgyventi dalykus, kuriems nesiryžti arba neturi galimybių gyvenime, tai yra, be abejo, labai suprantama. Tai suprantama ir skaitytojui. Elementariausiu lygiu turime labai daug primityvios literatūros ir ypač primityvaus kino, kur žiūrovas arba skaitytojas tapatinasi su herojumi, kuris nuolat išgyvena mirtinus pavojus. Bet tavo kūryboje, manau, ir daugelio gerų rašytojų kūryboje, atsiveria visai kita plotmė, kuri leidžia skaitytojui įsijausti į neišbandytas galimybes, apie kurias jis net ir nebuvo pagalvojęs. Tavo kūryboje yra daug humoro. Kai kurios šio humoro temos yra, be abejo, tradicinės. Pavyzdžiui, seksas ir alkoholis. Bei taip pat į humoro sferą patenka ir toks dalykas kaip smurtas. Kaip atsakytum į tokį, tarkim, banalų priekaištą, kad koks nors nebrandus skaitytojas gali susidaryti išpūdį, jog tas smurtas čia yra lyg ir žaismas, lyg ir nieko blogo. Ir galbūt tokie dalykai jį pastūmės neatsakingai elgtis.

Taip, tiek fizinis, tiek psichologinis smurtas man yra įdomesnė tema nei meilė. Man smalsu pasižvalgyti, kas vyksta žmogaus sąmonėje, kai šis be konkrečios priežasties iš taško N. smegenis ir staiga pasijunta mirtinai išvargęs, sukniumba, užmiega ir sapnuoja žydinčias obelis, mamą; pabunda dvasiškai sustiprėjęs, kilnus. Tiek matydamas empiriniame lygmenyje, tiek skaitydamas kriminalinę kroniką ar bendraudamas su „paprastais“ žmonėmis, įsitikinu, kad jiems net nereikia skaityti tokios literatūros, kokią aš rašau, mat jei ne jie, tai jų draugai yra išgyvenę panašias scenas, beje, ir nesuka sau galvos. Jie elgiasi natūraliai, neretai būtent taip, kaip aš bandau aprašyti. Negaliu atsistebėti tuo naiviuoju sadizmu, kada doro žvilgsnio žmogus gali naikinti tautas ar smogti dvidešimt keturis mirtinus dūrius – šiaip sau. Tiesa, paskui lyg tarp kitko pasakyti – tai čia turbūt ne aš, o gal... Kaip tik šis fenomenas mane ir domina – įvairiomis socialinėmis, politinėmis, istorinėmis aplinkybėmis.

Prisiminiau smagų apsilankymą Panevėžio moterų kalėjime. Tada svajingų akių kalėjimo direktorius sakė – tu pastebėk, čia nemaža dalis sėdi moterų žmogžudžių. Pasiteiravau, ar jos iš anksto planavo tas žmogžudystes. Ne, sako kalėjimo direktorius, nieko panašaus, sutuoktiniai traktoristai joms taip per gyvenimą įgrisdavo, kad vieną dieną jos čiupdavo virtuvinį peilį ir padarydavo iki trisdešimt mirtinų dūrių. Taigi čia šiam konkrečiam veiksmui, kaip ir mano literatūroje, per daug gilios motyvacijos nereikia ieškoti, tiesiog toks turi būti gyvenimas. Ir man jis yra įdomus.

Be abejo, turėčiau pasakyti, kad iš tikrųjų tie aspektai yra, nors skaitytojas negali tikėtis analizės tava kūriniuose, kodėl tai įvyksta, bet tiesiog gali pamatyti iš labai netikėto kampo. Ir tada tai atrodo kaip visiškai kitas absurdiškas pasaulis. O ar su tuo susijęs tavo domėjimasis XX amžiaus didžiosiomis totalitarinėmis diktatūromis? Nes ne vienoje tavo knygoje rodomas tam tikras dėmesys ir Hitleriui, ir nacistinės valdžios aukščiausiems veikėjams. O dabar romane Nepagailėti Dušanskio, kuris išspausdintas pirmame ir antrame šių metų žurnalo Metai numeriuose, kaip tik yra skiriamas dėmesys sovietiniam totalitarizmui. Ar šita tema tave irgi traukia būtent kaip organizuoto ir totalinio smurto pasireiškimo sritis?

Nepagailėti Dušanskio – ką tu užsiminei, iš dalies buvo inspiruota empirinės patirties, kada man teko tarnauti sovietų armijoje. Jeigu nebūtų tekę ten atsidurti, tos sovietinės, aš taip įsivaizduoju, sistemos grynu pavidalu gyvendamas Lietuvos SSR nelabai galėjai ir pajusti. O kai tave, užaugusį inteligentų šeimoje, iš aukštosios mokyklos meta į totalitarinę militarinę sistemą, staiga atsiduri kažkokių pusgalvių pasaulyje, kur turi penketui išmokti jų žaidimo taisykles, jei pageidauji išgyventi. Man tai buvo modelis, pagal kurį aš vėliau jau konstravau *Nepagailėti Dušanskio* siužetą, struktūrą, personažų santykius. Jeigu nebūčiau tarnavęs toje sovietų armijoje – galbūt nebūčiau ėmėsis šitos temos.

Idomus čia tavo pasakymas, nes tą patirtį išplėtei į labai dideles erdves. Pavyzdžiui, Sigitas Parulskis romane Trys sekundės dangaus tą sukrečiančią patirtį sovietų armijoje vis dėlto aprašė, nors ir labai kūrybiškai, ir transformuodamas, bet vaizduodamas sovietų armiją konkrečiai. O tavo romanas Nepagailėti Dušanskio iš dalies man atrodo kaip tam tikras grandiozinis pasityčiojimas iš visos sovietinės sistemos ir sovietinės valdžios. Kita vertus, gali susidaryti įspūdis, kad ta tema yra lyg ir pretekstas tau žaisti savo žaidimus su tuo visu grotesku, humoru ir absurdu. Apskritai dėl humoro – skaitydamas romaną Nepagailėti Dušanskio tikrai daug kartų smarkiai kvatojaisi. Ar tau suteikia tokį pat linksmumą ir malonumą rašyti tai, kurti? Nes, pavyzdžiui, Gintaras Beresnevičius sakė, kad humoras rašosi labai sunkiai, tam reikia labai daug pastangų. O kaip tau yra?

Man patinka rašyti, kad būtų linksma. Bet, žinoma, tai, kas tau gali būti linksma, kitam gali būti liūdna ir toks humoras jį gali smarkiai nuvilti. Bet vėl, grįžtant prie *Nepagailėti Dušanskio*, apie tas inspiracijas. Toki humorą staiga prisiminiau. Kaip reaguoti į situaciją, kai aš, būdamas solidus jefreitorius, stoviu žiemą rikiuotėje ir man praporščikas Henrikas Petrusiewiczus (Petruškevičius) suka ausį. Man skauda. Stoviu. Suka pabalusią ausį *tovartšč praporščik* kaip mokiniui... Ir staiga ausis atplyšta, ima tekėti kraujas. Ir *praporščik Petrusiewicz*, lyg nustebeš, lyg šlykštėdamasis savo skruvinta ranka, sako: „Što, krov, suka, potekla?“ Atsakau: „Tak točno, krov potekla, tovarišč praporščik“*. O tada jis mane pribaigia faktu: „A kogda ty, jefreitor Kunčius, pered Novym Godom v podvale napilsia, dumaješ mne serdce krovju ne oblivalas?“* Ir išties nepatikrinsi, kaip ten jam prieš naujuosius atsitiko. Tad interpretuojant iš panašių epizodų (pvz., jefreitorius Kunčius svaiginasi, o praporščikui Petrusiewiczui širdis srūva kraujais), manau, visai nesunkiai galima padaryti linksmą tekstą, čia nereikia didelių kančių.

Kalbant apie inspiracijas ir galbūt įtakas. Kokie, pavyzdžiui, rašytojai tau turėjo įtakos? Nors tikrai nepasakyčiau, kad būtų galima objektyviai sakyti, kad štai yra koks nors rašytojas, kuriuo tu seki. Nes vis dėl to manau, kad tai, ką darai, yra pakankamai savita ir unikalų.

Turiu tokią, nežinau, ar gerą, ar blogą, savybę. Jeigu įsimyliu kokį rašytoją, jį skaitau, kol perskaitau viską, ką jis yra parašęs. Bet jeigu kalbėtume apie inspiracijas, man dabar daugiausia energijos ir minčių teikia literatūra, kuri pas mus, Lietuvoje, kainuoja iki lito septyniasdešimt. Man patinka skaityti apie vampyrus, antgamtines jėgas, detektyvus, socialistinio realizmo meistrų kūrybą. Galbūt todėl, kad skaitydamas tokią literatūrą jaučiuosi itin komfortabiliai – lyg žiūrėčiau televizorių. Pavartosiu Sigito Parulskio terminą: atsipalaiduju, pasijungiu savo vidinį idiotą, guliu.

Dar kalbant apie įtakas arba pagrindą, foną nuo kurio atsispiri. Esi studijavęs menotyrą, ar tai turi kokios nors įtakos ir reikšmės? Be to, kai kuriuose tavo romanuose nemažai tam tikros istorinės medžiagos, istorinių realijų. Ar tai iš bendro išsilavinimo, ar tu kartais specialiai ką nors paskaitai prieš rašydamas, pasidomi konkrečiau?

Mane persekioja mintis, kad tai, ką esu skaitęs, ką studijavęs, ką šiek tiek žinau, būtinai ir kiti žino – tik dešimteriojai geriau. Deja, vieni yra studijavę zootechniką, kiti vengė fizinio lavinimo pamokų mokykloje, tad natūralu, kad jie turi teisę nežinoti, kuo skiriasi dorėninis nuo jonėninio orderio, ar ne? Ir tada man atrodo, kad gimsta visai nebloga romano tema: pabandykime, funikulieriaus konduktoriai, skirti jonėninį nuo doreninio orderio. Nuo tos akimirkos galvoju vien apie konduktorių, orderių, apsistatau jų pavyzdžiais.

Esi laikomas labai produktyviu rašytoju. Bet tavo kūryba skelbiama palyginti ne taip seniai, gal kokie aštuoneri metai. Kada pradėjai rašyti? Ir koks buvo apskritai impulsas, kaip kilo ta mintis? Kaip prasidėjo?

---

* „Ką kraujas, suka, pradėjo tekėti?“ – „Tikrai taip, kraujas pradėjo tekėti, draugas praporščike.“ (rus.) (Red.)

** „O kai tu, jefreitoriau Kunčiau, prieš Naujuosius metus rūsyje nusigėrei, manai, man širdis krauju neapsipylė?“ (rus.) (Red.)

Rašymas prasidėjo nuo eseistikos. Man teko kurį laiką dirbti *Krantų* žurnale, kur redaktoriumi buvo, amžiną atilsį, Vaidotas Daunys. Vaidotas buvo labai tolerantiškas įvairiems tekstams. Man, baigusiam menotyros studijas, atsirado galimybė nuolat juos spausdinti žurnale. Taip berašant eseistiką kilo poreikis parašyti ir didesnės apimties tekstų, taip atsirado pirmieji romanai. Nors, tiesą pasakius, jie, rašyti, tarkim, kokiais 1992–1993 metais, iki šiol nėra publikuoti.

Rašai ne tik prozą, ne tik romanus, ne tik eseistiką, bei ir pjeses. Taip pat esi parašęs libretą operetei. Ką tau reiškia šita kūryba, lyginant su proza?

Anksčiau, prieš šešerius septynerius metus, jaučiau poreikį, baigęs rašyti romaną, pakeisti žanrą. Atsidurdavau mėnesį kitą lyg atostogose. Kai jos baigdavosi, puldavau į kitas. Ir taip metai po metų – amžinas poilsis. Dabar, deja, taip lengvabūdiškai gyventi neišeina. Kita vertus, visada įdomu pamatyti teatre realizuotą savo kurinį, žmonių reakcijas.

Aš vis dėlto noriu atskirti tave kaip žmogų ir kaip autorių, kad nebūtum skaitytojų tapatinamas su tarkim, savo personažais. Nes gali įsivaizduoti, kad ir tu esi cinikas arba besimėgaujantis smurtu ar panašiai. Noriu čia tokį pavyzdį priminti. Tarkim, tavo požiūris į politiką. Buvo toks Europos rašytojų traukinys, kuris keliavo per visą Europą. Atrodo, Kaliningrade viename renginyje tu viešai pasisakei prieš Rusijos valdžios smurtinę politiką Čėčėnijoje, prieš represijas, vykdomas Čėčėnijos gyventojų atžvilgiu. Koks apskritai tavo santykis su politika? Požiūris į politiką?

Tai ką pasakei, ir dabar galėčiau pakartoti. Tiesiog niekad nežinai, kaip gali tam tikromis aplinkybėmis pasielgti. Žinai, ką galvoji, kaip gyvenime elgiesi. Bet sėdėdamas prie kompiuterio, rašydamas neišeini (aš turiu galvoje save) į platesnę socialinę sferą. Ir nesistengi į ją išeiti. O tuo atveju, ką priminei, tai sutapo. Aš nežinau, susiklostė aplinkybės, man sunku prognozuoti. Ką kalbėjau mūsų pašnekėsio pradžioje apie literatūrą kaip ideologiją. Vėl prisiminęs kokią nors ar literatūros, ar meno istoriją, aš galvoju, kad tam tikru momentu ne tik rašytojas, bet ir jefreitorius gali tapti ir politiku, ir kuo tiktai nori: katalikų ekstremistu, airių teroristu. Tereikia prisiminti surrealistus, kurie XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje išsibarstė į kairę ir dešinę. Todėl rašant ideologiją gali atsitikti, kad kils noras košmarą paversti realybe. Ir tada teks pereiti į kitą kontekstą: įkurti radikalią pilnapadžių broliją, kokią nors nuosaikią firmą „Tobuli sprendimai“ ar užsiimti mažiau prasminga agrokultūrine veikla. Man atrodo, kad visi keliai yra galimi, juo labiau dabar yra XXI – manipuliacijų, machinacijų ir spalvotų technologijų – amžius, sveikintina keisti savo ir kitų įpročius.

Pokalbis transliuotas Lietuvos radijo laidoje „Kultūros savaitė“.

„Literatūra kaip ideologija“, Laimantas Jonušys kalbina rašytoją Herkų Kunčią, *Šiaurės Atėnai*, 2004 birželio 5 d., Nr. 21 (703), p. 3.